DIEPGANG

een kroniek van drie dorpen langs het Reitdiep

Een uitgave van de historische kring Ubbega

■ ***Adorp*** ■ ***Sauwerd*** ■ ***Wetsinge***

Een verharde weg van Winsum naar Groniingen

Lotgevallen van een huis en zijn bewoners

Oogst van twee jaar opgravingen op het Onstaborgterrein

Jaargang 12, nummer 36, december 2024

LEDENVERGADERING EN LEZING

De boerderij in het Groninger kleilandschap

Op 11 december is er *- dit keer in de kerk van Klein Wetsinge -* weer een lezing van de historische kring Ubbega. Deze avond gaat Ben Westerink dieper in op de ontwikkeling van de Groninger boerderij op de klei.

De eerste boerenbedrijven ontstonden enkele eeuwen voor de jaartelling op de hoog opgeslibde kwelders. De vormgeving van deze boerderijen kent een ontwikkeling die doorloopt tot de huidige tijd. Uit archeologische onderzoek krijgen we een beeld hoe deze ontwikkeling kan hebben plaatsgevonden. Het eindresultaat zien we terug in de huidige boerderijtypen: de kop-(hals)-romp en de Oldambtster. Ze zijn karakteristiek voor het kleigebied; het landschap ligt er nog altijd mee bezaaid. Na een historisch overzicht trekken we het landschap in en gaan op zoek naar karakteristieke boerderijen. De boerderijen van Ubbega krijgen daarbij wat extra aandacht

Voorafgaande aan de lezing is er weer een ledenvergadering, Daarbij komt onder meer de begroting en het programma voor het komende jaar aan de orde. De ledenvergadering begint om 19.15 uur en vindt plaats in het kerk van Klein Wetsinge.

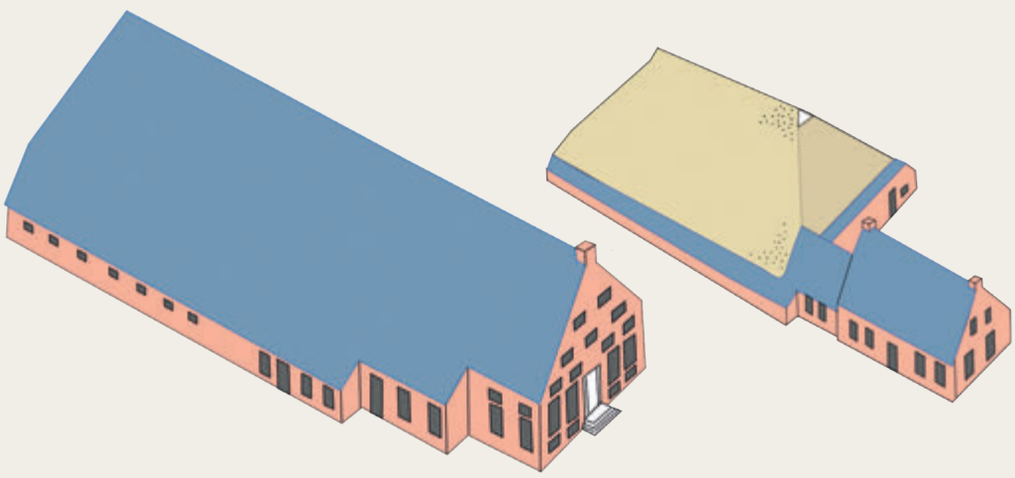

EXCURSIE

Per bus naar de Veenkoloniën

Op 24 mei 2025 organiseren we een busexcursie naar de Veenkoloniën. De tocht zal onder leiding staan van ir Willem Foorthuis. Hij zal ons tijdens deze excursie duidelijk maken dat de Veenkoloniën bepaald geen achtergebleven gebied is, noch in het verleden noch heden. Hier ontstond immers het eerste industriegebied van Nederland. De Veenkoloniën vormen een unieke gebied dat veel meer aandacht zou moeten krijgen. Er is alle reden om trots te zijn op deze regio en het verleden. Foorthuis groeide op in de Veenkoloniën en is onlangs met emeritaat gegaan als lector duurzaam coöperatief ondernemen aan de Hanzehogeschool in Groningen. Hij heeft het initiatief genomen tot het opzetten van een platform voor overheden, ondernemers, wetenschappers, artiesten uit de regio, om het negatieve beeld van de Veenkoloniën te doen kantelen.

Redactioneel

Kleiwegen vormden eeuwenlang de verbinding tussen de dorpen en steden op het Hogeland, zoals ook tussen Winsum en Groningen. En kleiwegen waren in natte tijden zo goed als onbegaanbaar dus onbruikbaar.
In 1850 kwam daar verandering in door de aanleg van een verharde weg. Particulier initiatief met winstoogmerk, met goedkeuring door de provincie en gefinancierd door middel van tolheffing.
De toltarieven waren echter hoog en op onderhoud van de weg werd flink beknibbeld zodat deze ernstig in verval raakte. Zelfs de ANWB hekelde in De Kampioen de deplorabele staat van deze weg .
Verder in deze Diepgang aandacht voor de verdwenen Villa de Hoop - een statig herenhuis met flinke tuin. Waarom werd deze beeldbepalende villa al zo snel weer gesloopt en hoe kwam het dat bewoonster Frieda later wegens landloperij gevangen gezet werd?
Tot slot een bepreking van het rapport over de vondsten uit de Onstagracht. Was Sauwerd dan toch bewoond in de 4e en 5e eeuw? En eindelijk tastbaar bewijs van de bestorming door de Groningers in 1399?

Colofon

DIEPGANG is een uitgave van de Historische Kring Ubbega en wordt drie keer per jaar gratis aan de leden van de Historische Kring toegezonden.

REDACTIE
Gerta Boonstra (contact), Oosterstraat 12, 9771 AS Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl, Bé Kuipers, René Lapoutre (opmaak), Ben Westerink

De prijs van DIEPGANG bij losse verkoop (nummer van 16 pagina's) is 3,00 euro per stuk.

DIEPGANG wordt geprint bij Chris Russell te Groningen. ISSN: 2468-841X

Overname uit deze uitgave is toegestaan mits met bronvermelding

Website: www.ubbega.nl
X (voorheen Twitter): @HUbbega71309
Youtube: @HistorischeKringUbbega
Instagram: hk_ubbega

Foto voorkant: Stilleven van vers schoongespoelde vondsten

Oud nieuws

Onstagracht, de film

Op ons Youtube-kanaal staat ook een enthousiast live-verslag van de opgraving van een van de twee tapkranen (bit.ly/onstakraan). En is er een uitgebreid videoverslag te vinden van het gehele opgravingstraject en de publieksparticipatie (bit.ly/onstafilm). Het rapport over de vondsten uit de Onstagracht wordt verderop in deze Diepgang besproken.

Kom naar het vondstencafé

Kleine vondsten, ook wel bekend als *portable antiquities*, kunnen belangrijke informatie bevatten over onze geschiedenis. Veelal gaat het om vondsten door metaaldetectie maar ook toevalsvondsten. Om de gevonden voorwerpen te duiden en wat ze over het verleden vertellen organiseert HK Ubbega dit voorjaar voor het eerst een vondstencafé. Iedereen is welkom met of zonder verzameling. Een datum volgt.

Dorpsgidsen

Sinds deze zomer zijn er ook in Sauwerd dorpsgidsen actief. De opkomst dit eerte seizoen wisselde sterk met een uitschieter van 16 deelnemers. Verrassend vond men een bezoek aan 'Hiljes Toen', de verborgen tuin midden op de wierde. Veel deelnemers waren zelf afkomstig uit Sauwerd en konden interessante informatie toevoegen. Naast Sauwerd bestaat er al langer een dorpsgidsproject in Adorp. Deze opereert voortaan ook als onderdeel van HK Ubbega. Meer informatie op ubbega.nl/dorpsgidsen.

Nog een laatste blik

Ook op ons videokanaal een allerlaatste blik vanuit de inmiddels verdwenen hoogspanningsmast bij de voormalige Wetingersluis (bit.ly/hekkum). Het plan om de mast om te bouwen tot uitkijktoren over de oude Hunzemeanders is verlaten. Nu gaan de gedachten richting een verdiepte vogelkijkplek tot vlakbij de slenk bij Hekkum waar nu een bankje bovenop het oude dijkje staat. En waar het fietspad ten zuidwesten van Hekkum aansluit op de Reitdiepdijk komt mogelijk een verhoogd uitkijkpunt. Dit biedt zowel een blik op de vele wijdevogels als de kronkels en het slotenpatroon van het Selwerderdiepje.

Oude kerkhoven opgeknapt

Op 28 september tijdens burendag kwam en bescheiden aantal vrijwilligers bijeen op zowel het oude kerkhof van Sauwerd als dat van Adorp. De opkomst was een stuk lager was dan in het voorjaar maar desondanks zien de graven er weer piekfijn uit. Foto boven: het verwijderen van kastanjes en bolsters in Adorp.

Een verharde weg van Winsum naar Groningen

Reizen van Winsum naar Groningen was tot de tweede helft van de 19e eeuw geen pretje. Athans over de weg en in de natte tijd. Particulier initiatief moest daar verandering in brengen.

Door Aad van der Drift

Voordat de klinkerweg tussen Winsum en Groningen werd aangelegd lag er tussen Sauwerd, Adorp en de stad Groningen een lastig begaanbare kleiweg. Inwoners van het noordelijker gelegen Winsum gingen liever met de ‘snik’, of namen de grindweg die langs het Boterdiep, via Onderdendam langs het Winsumer Zijl (tegenwoordig Winsumerdiep) liep. Vooral in de natte jaargetijden was het noodzaak de zeer slecht begaanbare kleiweg te vermijden. Een en ander is goed zichtbaar op kaarten uit respectievelijk 1566, waar nog geen wegen op staan, en kaarten uit 1649 en 1830. Op de laatste twee is te zien is dat de kleiweg door de jaren heen onveranderd bleef

Nieuwe weg door Sauwerd, later rechtgetrokken. (ca. 1920)

Na de Franse tijd begreep men ook in Nederland dat goede infrastructuur zowel militair als economisch van belang is. Vooral koning Willem I zette zich in voor verbetering van transportwegen. Zijn belangrijkste doel was het koninkrijk bij de tijd te brengen en te behouden. Met de toenemende bevolking kwam er ook behoefte aan meer en sneller persoonsvervoer. Daarvoor waren betere wegen en een omvangrijk wegennetwerk nodig. Door bestaande en nieuwe wegen breder te maken en door die te verharden konden koetsen twee keer zo snel reizen.

Vlnr Kaart Jacob van Deventer 1566, kaart Atlas van Blaue 1649-1652 en kaart Gronigue 1830

Oude kleiweg vervangen

Rond 1840 besloot men in eerste instantie dat er een netwerk van goede straatwegen tussen de provinciehoofdsteden moest komen, hetgeen al in 1850 werd gerealiseerd. Mello Sichterman, heer van de in Obergum gelegen borg de Brake, had veel belangstelling voor verbetering van wegen. Hij wilde investeren in een goede weg tussen zijn geboortestad Groningen en zijn steenhuis in Obergum. Sichterman was, naast zijn functie als kantonrechter, ook bestuurder van een waterschap. Waterschappen waren destijds ook verantwoordelijk voor veel wegen. Toen hij in zijn laatste levensjaar lid van de Eerste Kamer werd, sprak hij vooral over waterstaatkundige onderwerpen met bijbehorende wegen.

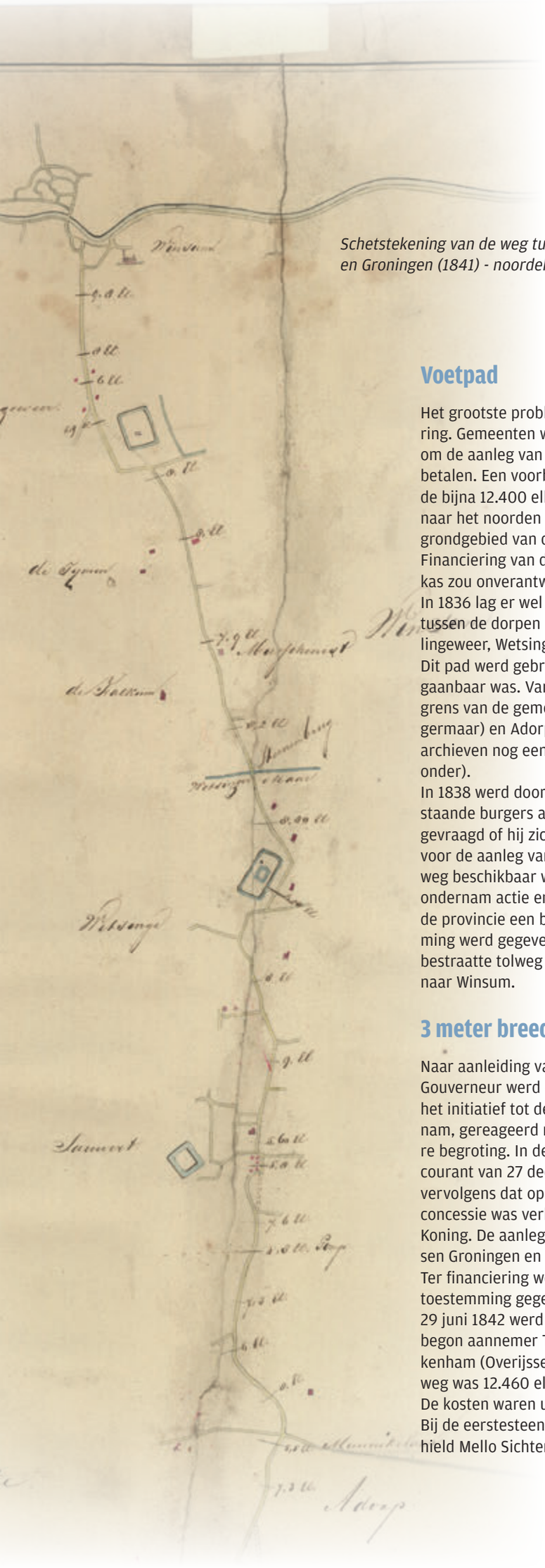

Schetstekening van de weg tussen Winsum en Groningen (1841) - noordelijke deel

Voetpad

Het grootste probleem was de financiering. Gemeenten waren zelf amper in staat om de aanleg van een deel van de weg te betalen. Een voorbeeld was Adorp. Van de bijna 12.400 ellen lang geplande weg naar het noorden liep 7.500 el over het grondgebied van deze kleine gemeente. Financiering van de weg uit de gemeentekas zou onverantwoord zijn.
In 1836 lag er wel een ‘steenen voetpad’ tussen de dorpen Obergum, Winsum, Bellingeweer, Wetsinge, Sauwerd en Adorp. Dit pad werd gebruikt als de kleiweg onbegaanbaar was. Van dit voetpad tussen de grens van de gemeente Winsum (Wetsingermaar) en Adorp is in de provinciale archieven nog een kaart aanwezig (Pag. 6 onder).
In 1838 werd door een aantal vooraanstaande burgers aan Mello Sichterman gevraagd of hij zich als initiatiefnemer voor de aanleg van een nieuwe straatweg beschikbaar wilde stellen. Mello ondernam actie en kreeg al spoedig van de provincie een brief waarin toestemming werd gegeven tot de aanleg van een bestraatte tolweg van de stad Groningen naar Winsum.

3 meter breed

Naar aanleiding van dit schrijven van de Gouverneur werd door de commissie, die het initiatief tot de aanleg van de weg nam, gereageerd met een bijna onleesbare begroting. In de Nederlandse Staatscourant van 27 december 1841 stond vervolgens dat op 23 september 1841 een concessie was verleend door Z.M. den Koning. De aanleg van een straatweg tussen Groningen en Winsum kon beginnen. Ter financiering werd aan de investeerders toestemming gegeven om tol te heffen. Op 29 juni 1842 werd de weg aanbesteed en begon aannemer Thijs van Dijk uit Blankenham (Overijssel) met de aanleg. Deze weg was 12.460 ellen lang en 3 el breed. De kosten waren uiteindelijk fl. 84.100,28. Bij de eerstesteenlegging op 13 mei 1843 hield Mello Sichterman van de Brake een

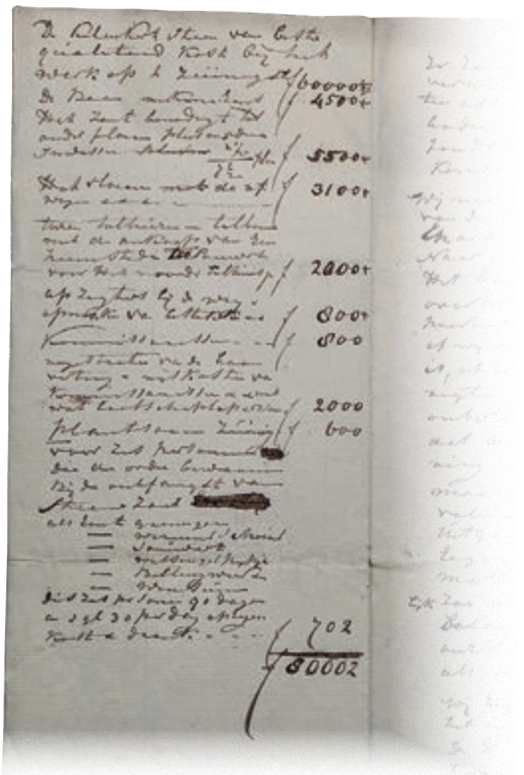

Begroting tolweg Groningen-Winsum

toespraak. Nog in hetzelfde jaar, 1843, werd de 3 meter brede keienweg voltooid. Er waren destijds drie soorten verharde wegen: grind-, keien- en klinkerwegen. Nadeel van grind- of verbrijzelde keiwegen was dat zij bij regenachtig weer lastig begaanbaar waren. Ook maakten rijtuigen onder die omstandigheden diepe sporen. In 1857 werd de oorspronkelijke keienweg vervangen door een klinkerstraat. De breedte van zo’n klinkerstraat was 3,30 el, dus breder dan een keiweg. De Winschoter burgemeester G.A. Venema, tevens lid van de Provinciale Staten, beveelt in het boek ‘Bijdrage tot de kennis van den tegenwoordigen staat der provincie Groningen uit 1861’ aan om zoveel mogelijk kunstwegen in de provincie Groningen door particulieren te laten leggen. Volgens hem zullen particuliere investeerders uit eigen belang de kosten van aanleg tot een minimum beperken. Daarbij vergat hij dat die investeerders uit eigen belang ook het onderhoud zo goedkoop mogelijk zouden houden. Dat laatste was maar al te waar want vanwege het slechte onderhoud nam in 1916 de provincie deze particuliere weg over.

Financiering

De weg werd een particuliere onderneming met winstoogmerk. Dat blijkt duidelijk uit de notulen van de ‘concessionarissen van den Winsumer Straatweg’ die zich in het Provinciaal Groninger Archief bevinden. In het begin waren er 160 aandelen, bij verkoop van het laatste aandeel bleek die een waarde van 300 gulden te

vertegenwoordigen. In 1847 werd 5 gulden dividend uitgekeerd, in 1857 16 gulden, in 1859 19 gulden en in 1861 24 gulden. Kostenposten als onderhoud en beheer drukten op de dividenduitkering van de vereniging van particuliere wegeigenaren, dus werden die zoveel mogelijk beperkt, met alle gevolgen van dien.

Toltarieven

Vanwege het slechte onderhoud ondernam de provincie in 1865 een poging om tol voor voetgangers te beëindigen. De heren investeerders wilden echter hun winsten niet loslaten en reageerden zelfs enkele keren met nieuwe prijsverhogingen. Het duurde tot 1887 alvorens voetgangers geen tol meer hoefden te betalen. In het eerdergenoemde boek geeft Venema een overzicht van de dan geldende toltarieven op de weg. Zie tabel op pagina 9.
De in 1861 geldende prijzen geven ook aan wat voor soort verkeer er over de weg ging. Wetende dat een arbeider destijds niet meer verdiende dan hooguit 1 gulden per dag, kan gesteld worden dat het passeren van een tolhuis een aanslag op zijn portemonnee was. Bijzonder was dat landbouwers en fabrikanten vrijgesteld waren van tol. Men betaalde ongeveer ieder uur gaans volledige tol en ieder half uur gaans halve tol. De tolgelden werden door tolgaarders geïnd. Tot Winsum waren er drie bemande tolhuisjes. De eerste lag bij de bocht waar de N361 van het Van Starkenborghkanaal richting noorden afbuigt. De ander bij de Arwerder tocht ten zuiden van Sauwerd en de derde bij Tilburg, de brug over de Wetsingermaar. Van de drie

Van de drie tolhuisjes die er ooit langs de verharde weg stonden is er nog maar één over, namelijk die ter hoogte van gemaal Tilburg even ten noorden van Groot Wetsinge.

tolhuisjes staat alleen deze laatste uit 1888 er nog. Zie foto hierboven.
Met deze tarieven uit 1860 werd over dat jaar fl. 5922,64 opgehaald. Onkosten aan reparatie en onderhoud en de lonen voor de tolgaarders bedroegen samen fl. 2129,25. Bleef een batig saldo over van fl. 3853,39. Men kwam dat jaar op een dividenduitkering van 15 gulden per aandeel naast de vaste uitkering van 10 gulden per aandeel. Samen ongeveer het maandinkomen van een arbeider.

Klachten over de kwaliteit

Met de opkomst van het gemotoriseerd verkeer aan het begin twintigste eeuw werden goede wegen nog noodzakelijker. De weg naar Winsum bevond zich rond de eeuwwisseling echter in een erbarmelijke staat. Zo was het verboden om zwaar verkeer over de weg te laten gaan. Er mocht bijvoorbeeld geen stoomwals passeren die elders hard nodig was. In 1912 werd hierover een proces gevoerd. De rechter bepaalde dat de tolweg weliswaar particulier eigendom was, maar ook een openbare functie had. De stoomwals mocht er dus rijden omdat de weg voor iedereen openstond.
Er werd steeds meer geklaagd over de staat van onderhoud. Op 15 oktober 1912 stuurt de eerste voorzitter van de ANWB, Edo Bergsma, een openbare brief aan de Heeren Staten der Provincie Groningen. Deze brief kwam ook in het blad van de ANWB, 'De Kampioen' van 25 oktober 1912. Bergsma stelde: "dat zich in dien weg namelijk tal van gaten van aanmerkelijke diepte bevinden, welke oorzaak dat deze hoofdverkeersweg in Uwe provincie zooveel mogelijk wordt vermeden, en deze weg dus in geenen deele aan zijn bestemming beantwoordt;"

Ontwerp voor een stenen voetpad (1836).

Schetstekening van de weg tussen Winsum en Groningen (1841) - zuidelijke deel

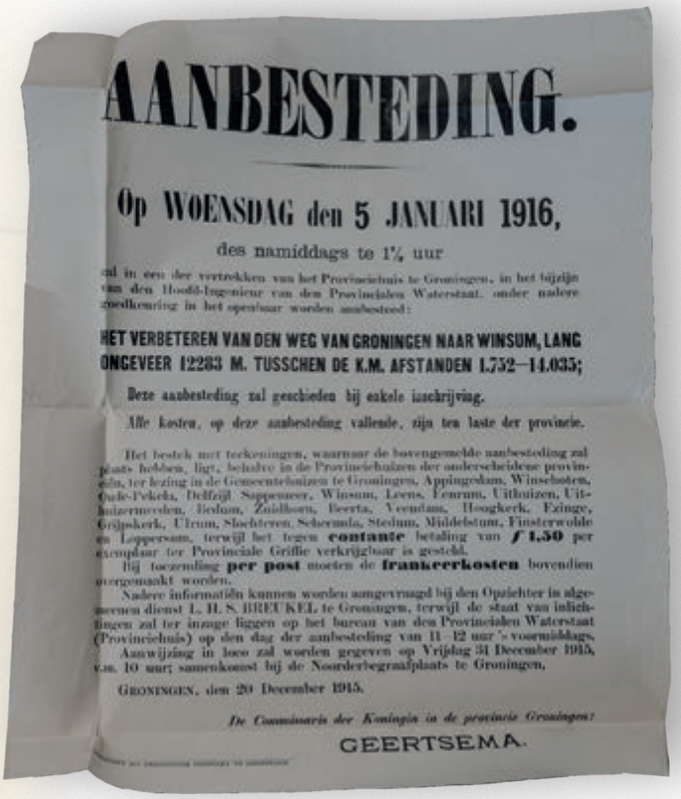

AANBESTEDING.

Op WOENSDAG den 5 JANUARI 1916,

des namiddags te 1¼ uur

zal in een der vertrekken van het Provinciehuis te Groningen, in het bijzijn van den Hoofd-Ingenieur van den Provincialen Waterstaat, onder nadere goedkeuring in het openbaar worden aanbesteed:

HET VERBETEREN VAN DEN WEG VAN GRONINGEN NAAR WINSUM, LANG ONGEVEER 12283 M. TUSSCHEN DE K.M. AFSTANDEN 1.732—14.035;

Deze aanbesteding zal geschieden bij enkele inschrijving.

Alle kosten, op deze aanbesteding vallende, zijn ten laste der provincie.

Het bestek met teekeningen, waarnaar de bovengemelde aanbesteding zal plaats hebben, ligt, behalve in de Provinciehuizen der onderscheidene provincies, ter lezing in de Gemeentehuizen te Groningen, Appingedam, Winschoten, Oude-Pekela, Delfzijl, Sappemeer, Winsum, Leens, Eenrum, Uithuizen, Uithuizermeeden, Bedum, Zuidhorn, Beerta, Veendam, Hoogkerk, Ezinge, Grijpskerk, Ulrum, Slochteren, Schermda, Stedum, Middelstum, Finsterwolde en Loppersum, terwijl het tegen **contante** betaling van **ƒ 1.50** per exemplaar ter Provinciale Griffie verkrijgbaar is gesteld.

Bij toezending **per post** moeten de **franceerkosten** bovendien overgemaakt worden.

Nadere informatiën kunnen worden aangevraagd bij den Opzichter in algemeenen dienst L. H. S. BREUKEL te Groningen, terwijl de staat van inlichtingen zal ter inzage liggen op het bureau van den Provincialen Waterstaat (Provinciehuis) op den dag der aanbesteding van 11—12 uur 's voormiddags.

Aanwijzing in loco zal worden gegeven op Vrijdag 31 December 1915, v.m. 10 uur; samenkomst bij de Noorderbegraafplaats te Groningen.

GRONINGEN, den 20 December 1915.

De Commissaris der Koningin in de provincie Groningen:

GEERTSEMA.

Het gaat in de brief verder over de gaten in de weg en het ontbreken van regelmatig onderhoud om dit te voorkomen. Ook eigenaren van de weg krijgen er flink van langs omdat zij voor een zo hoog mogelijk dividend het onderhoud beperken tot het allernoodzakelijkste. De provincie nam de kritiek ter harte en onderneemt vervolgens actie. Uiteindelijk dreigt zelfs de minister met onteigening als de eigenaren het toen geldende artikel 38 niet nakomen. Dit wetsartikel uit 1900 verplicht wegeigenaren tot onderhoud. Toen ook duidelijk werd dat de kosten voor herstel hoger lagen dan de opbrengsten van tolheffing, werd de weg van de hand gedaan. De laatste aandeelhoudersvergadering werd op 7 juni 1916 gehouden. Daarmee was ook een einde gekomen aan de Winsumer straatweg en werd het een provinciale weg. Op 9 mei 1913 werd voor de verbetering een eerste begroting opgesteld van fl. 52.000,--.

Herstel van de weg

De provincie ging na alle klachten voortvarend te werk. Het herstel werd begroot op fl. 41.068, 28, maar er moest ook een verbetering komen. Uiteindelijk werd samen met de afbetaling van de weg ca. fl. 120.000,- gereserveerd voor de nieuwe weg. Uit kostenoverweging besluit de provincie zelf de stenen voor deze weg te kopen. Dat bleek logistiek niet erg handig te zijn. Hoofdingenieur J. Kooper maakt melding van regelmatig meningsverschillen over de levering tussen aannemer en schippers. Op 5 januari 1916 volgt een aanbesteding (zie afb. rechtsboven). Op 1 januari 1917 zijn de werkzaamheden officieel klaar. In de ANWB gids van dat jaar wordt de weg zelfs goed berijdbaar genoemd.

Jaarlijks wilde men in eenheden van 500 meter de weg onderhouden. Voor een goede controle hierop pleit de opzichter voor het plaatsen van basalten hectometerpalen. Het worden volgens de begroting van 7 december 1915 echter gietijzeren KM-palen met opgegoten nummers van 2, 2 ½, 3, 3 ½ tot en met 14. Het zijn dit soort palen die her en der nog als tuinversiering in onze omgeving staan. Opvallend daarbij was dat destijds ook gedacht werd aan de aanleg van een rijwielpad. Daarvoor zouden de stenen van de oorspronkelijke weg geklopt kunnen worden tot stukken van 3 tot 5 cm.

De veranderde route

Als je vanuit het centrum van de stad Groningen noordwaarts gaat loopt de oude weg grotendeels midden over een kwelderwal. In de handleiding van de wegkaart van de provincie Groningen uit 1876 is de routebeschrijving te vinden. Daarin staat dat de weg naar Winsum een straat is die: “over de ‘Moeskerweg’ bij de Noorderbegraafplaats over Adorp, Sauwerd, Wetsinge en Bellingeweer, tot de straat te Winsum loopt”. In de loop der jaren zijn er veel aanpassingen geweest,

maar een totaal nieuw tracé is er nooit gekomen. Ook het voorstel van de Winsumer architect Olsmeijer uit de jaren 60 van de vorige eeuw verdween al snel van tafel. Deze prominente Winsumer bepleitte een weg met bruggen, viaducten en onderdoorgangen dwars door de Koningslaagte en het Reitdiepgebied.

Noordzeebrug

Een ingrijpende aanpassing kwam er wel door de aanleg van het Van Starkenborghkanaal. Nadat het kanaal in 1938 was gegraven verliepen de eerste kilometers uit de stad totaal anders. Er kwam een omweg waardoor je de stad niet meer via de 'Weg naar Adorp' verliet. De weg bestaat nog steeds, maar heet tegenwoordig Iepenlaan en loopt door de wijk Paddepoel. Om aan de andere kant van het kanaal te komen werd ten oosten van de weg de Noordzeebrug gebouwd. Vanaf deze brug kwam er ook een stuk weg langs het nieuw aangelegde kanaal. Vanaf de bocht bij de Tjardaweg richting Hemelrijk, werd de weg rechtgetrokken. De oude route bleef bestaan, omdat aan de 'Oude Adorperweg' boerderijen staan.
Er werd later meer aangepast. Zo werd in 1953 de Molenweg in Adorp afgesneden en werd ook bij de afslag naar de Munnekeweg de weg rechtgetrokken. Op de foto op pagina 4 is zien dat de 'Plantsoenlaan' in Sauwerd een doorgaande weg was. Deze werd ook in 1953 omwille van de veiligheid een secundaire weg naast een nieuw stuk van de N361. Op oude kaarten is overigens

Bij het verbeteren van de weg in 2022 zijn de stenen die in 1953 gelegd werden nog te zien.

ook goed te zien dat de weg door Sauwerd tot in de jaren dertig van de vorige eeuw langs de rand van het dorp liep. Tegenwoordig is dit de Oude Winsumerstraatweg. Ook werd in 1953 de weg bij Wetsinge iets westelijker rechtgetrokken.

Veranderingen in de 21e eeuw

Op de foto hierboven is de oude bestrating uit 1953 nog te zien. Verderop, voorbij Wetsinge maakte de weg ook een behoorlijke kronkel. Ook wat nu de 'Oude weg' wordt genoemd werd rechtgetrokken en de brug over de Wetsingermaar werd een duiker. Een andere ingrijpende verandering vond plaats in Winsum. Daar werd in 1928 de weg om het dorp gelegd.
Met het toenemende autoverkeer kwam ook de vraag naar een nieuwe weg. De Provincie reserveerde daar enkele miljoenen voor, maar vroeg ook een bijdrage van 7 miljoen euro van de gemeente Winsum. De 51 miljoen euro aan provinciale gelden waren beschikbaar gekomen als compensatie voor het afblazen van de Zuiderzee spoorlijn. Daarmee zou de door de gemeenten de Marne en Winsum gewenste nieuwe weg gefinancierd kunnen worden. Toen de gemeenteraad van Winsum op 24 januari 2011 niet bereid bleek 7 miljoen euro bij te dragen blies de provincie deze weg af. Een bezwaar van inwoners en raad was dat de nieuwe provinciale weg deels door de Koningslaagte zou komen te liggen. De jaren erop volgend werden er verbeteringen aan de weg aangebracht en in 2021 kwam er een snelfietspad.

Kaart van voor (1921) en na het graven van het Van Starkenborghkanaal (1953).

Toltarieven uit 1860 - vervolg van pag. 8.

Waarvoor tol verschuldigd is	centen
Voor een voetganger	1
Voor elk los paard of muilezel	5
Voor elk los runderbeest of ezel	5
Voor elk kalf, schaap of varken, zoowel die met voertuig en sleden, als die gedreven worden passeren	1½
Voor elk rij- of voertuig met een bok, geit of hond, met twee wielen	3
Voor elk rij- of voertuig met twee bokken, geiten of honden en twee wielen	5
Voor elk rij- of voertuig met twee bokken, geiten of honden en twee wielen	5
oor elk rij- of voertuig met twee bokken, geiten of honden en vier wielen	6
Voor elke bok, geit of hond, meer dan twee gespannen voor dergelijke rij- en voertuigen, daarenboven	2
Voor ieder persoon met paard, voorzien van een rijzadel of rijdek, opgezeten of niet	7 ½
Voor twee personen op een en hetzelfde paard	10
Wanneer twee of meerdere voer- of rijtuigen aan elkander gekoppeld zijn, zal voor ieder wiel betaald worden	2 ½
Voor eene looike (eenvoudige arreslee) of slede met een paard	7 ½
Voor eene looike of slede met twee paarden	15
Voor eene arreslede met twee paarden	20
Voor elk rij- of voertuig met een paard en twee wielen	10
Voor elk rij- of voertuig met twee paarden en twee wielen	15
Voor elk rij- of voertuig met een paard en vier wielen	15
Voor elk rij- of voertuig met twee paarden en vier wielen	20
Voor elk publiek rijtuig, dat is diligence, postwagen of andere rijtuigen ten dienste van het publiek met een paard en vier wielen	25
Voor ieder publiek rijtuig als boven met twee paarden	30
Voor elk voertuig, zooals dikke wagens of boerenwagens, zoogenaamde hesse- of andere karren, bijenwagens en alle vrachtwagens niet ledig, maar geheel of ten deele met lasten beladen, onverschillig met twee of vier wielen en een paard	25
Voor elk voertuig als boven met twee paarden	30
Voor elk paard meer dan twee, gespannen voor dergelijke rij- of voertuigen, daarboven	5

Bronnen: (1) Venema, G.A. (1861). Kunstwegen in de provincie Groningen. Bijdrage tot de kennis van den tegenwoordigen staat der provincie Groningen, 354-422. (2) Handleiding voor de wegkaart van de provincie Groningen wat betreft de kunstwegen, opgemaakt ingevolge besluit der staten van 13 juli 1876 (Vol. 3396779). (1876). Provincie Groningen, groningerarchieven.nl/ Handleiding voor de wegkaart van de provincie Groningen wat betreft de kunstwegen, opgemaakt ingevolge besluit der staten van 13 juli 1876, Groninger Archief. (3) A.N.W.B. Toeristenbond, & Bergsma, E. (1912, oktober). Brief ANWB Toeristenbond. De Kampioen, books.google.nl. (4) Begroting 1916 voor het verbeteren van den weg van Groningen naar Winsum, (Nr. 11510). (1916, december). Provincie Groningen, groningerarchieven.nl/. (5) Provincie Groningen. (1921b). Overzicht van de voorwerpen in onderhoud bij den Provincialen Waterstaat in Groningen. Gebroeders Hoitsema. (6) Reiswijzer van den A.N.W.B., Toeristen-Bond voor Nederland (9de ed.). (1917). Roelants, Schiedam. (7) Altenburg & Wymenga. (2009). Inpassingsvisie N361. (8) Archief Provincie Groningen. (1839-1916). Aandeelhouders straatweg Winsum-Groningen (Vol. 670). (9) Archief Provincie Groningen. (1838). Opdracht door de gouverneur van de provincie Groningen aan de heren Sichterman van de Brake (Vol. 670). (10) Mr. S. Sybenga. (1914). Uitspraak Hoge Raad, Openbaarheid van Wegen (2318). (11) Delpher, delpher.nl/

Kaarten: Afb. 1: Rijksmuseum, rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-1925-1159 Afb. 2 en 3: Universiteit van Utrecht, uu.oldmapsonline.org Afbeelding 4: Groninger Archief, Beeldbank Groningen Afbeelding 10: Groninger Archief, Beeldbank Groningen, NL-GnGRA_817_2571 Afbeelding 11 en 12: Topotijdreis. https:// www.topotijdreis.nl Foto's: Afbeelding 8 en 14: Aad van der Drift Afbeelding 13: Ansichtkaart, collectie Aad van der Drift Afbeelding 15: Historische Vereniging Winsum-Obergum Documenten: Afbeeldingen 5,6,7,9: Groninger Archief

Man in leren jas

Deze foto komt uit het archief van Klaas Nienhuis (1869-1947), hoofdonderwijzer aan de Christelijke school van Sauwerd en plaatselijk vooral bekend als 'meester Nienhuis'. Hij heeft een collectie foto's nagelaten, die op dit moment beheerd wordt door een kleizoon die in Sauwerd woont. Veel foto's uit die collectie betreffen de familie Nienhuis zelf of het onderwijzend personeel van de school. Maar deze foto konden we niet niet onmiddellijk thuisbrengen.

We zien een man in een leren jas, die op zijn gemotoriseerde fiets over de Plantsoenweg (of Provincialeweg) in Sauwerd rijdt. Wie heel goed kijkt ziet dat zijn linkervoet niet op het pedaal, maar op de weg rust. De man rijdt dus niet, maar hij staat stil, kennelijk om even te poseren voor de fotograaf. Maar wie is deze man? En uit welk jaar dateert deze foto?

Het is nog niet eenvoudig om de foto te dateren. Ben Westerink,die in zijn jonge jaren enige kennis over bromfietsen heeft opgedaan, dacht in eerste instantie een Berini te herkennen. Maar al zoekend op internet concludeerde hij dat de 'brommer' meer op een Simplex lijkt. Deze zeer vroege brommers werden vanaf 1932 geproduceerd. Het tankje opgehangen onder de stang is inderdaad karakteristiek voor de Simplex, maar het embleem lijkt daarmee toch niet te kloppen. Zou de bromfiets in kwestie dan een gereviseerde en verbouwde oude Simplex zijn? In dat geval zou de foto uit de late jaren 30 of beginjaren 40 kunnen stammen, wat ook overeenkomt met de auto die op de foto staat.

Onze vraag aan de lezer: Wie weet wie deze man is? Is hij een Sauwerder? En wie kan iets zeggen over de gemotoriseerde fiets waarop hij rijdt?

Lotgevallen van een huis

Café van Zijl, Oude Winsumerstraatweg, Sauwerd. Inzet: aankondiging veiling - bron Delpher

door Gerta Boonstra

Advertentie

In april 1881 wordt in Sauwerd een huis te koop aangeboden, dat in een publieke veiling bij café van Zijl verkocht zou worden.

De inhoud van deze advertentie in de Nieuwe Groninger Courant van 8 april 1881 maakte ons nieuwsgierig. Om welk huis zou het gaan en waar heeft het gestaan?

In het huidige Sauwerd is ons geen huis bekend met Stalling en Koetshuis en een zeer ruime tuin van 33 are. Het gaat hier duidelijk niet om een boerderij, maar om een Herenhuis: ‘een royale Herenbehuizing’, zoals in de tekst staat, ‘zeer geschikt voor een Geneesheer die een uitgebreide praktijk wil’.
Gelukkig geeft de advertentie nog meer informatie, waaruit het een en ander valt af te leiden.
Ten eerste gaat het om een voor die tijd (1881) tamelijk nieuw huis. ‘Voor weinige jaren nieuw gebouwd’, zoals in de advertentie staat, dus waarschijnlijk gebouwd in de jaren 70 van de negentiende eeuw. Ten tweede wordt het huis te koop aangeboden door ‘Den Heer P. van Steenwijk en Mevrouw’, de eigenaars en waarschijnlijk ook de bewoners van het betreffende huis. Vooral de aanduiding ‘Heer’ en ‘Mevrouw’ geeft aan dat het hier om een echtpaar gaat dat bij de elite van het dorp hoorde.

Villa de Hoop. gezicht vanaf de Provincialeweg. Achteraan zijn de huizen van de Schoolstraat te zien, rechts staat een ooievaarsnest. Foto begin 20ste eeuw

Gegoede milieus

Dat klopt ook, want P. van Steenwijk kennen we als één van de geneesheren die in de 19e eeuw in Adorp, Sauwerd en Wetsinge actief was. Vooral in die tijd waren dat meestal deftige heren uit gegoede milieus.
Dankzij Delpher en Internet hebben we meer informatie kunnen vinden over P. van Steenwijk, bijvoorbeeld dat hij maar erg kort in Sauwerd heeft gepraktiseerd, minder dan een jaar zelfs, van juni 1880 tot mei 1881.
De naam van geneesheer Pieter van Steenwijk dook bovendien ook al eerder op in het boek ‘Tussen Toen en Nu’, in 2010 uitgegeven door de Historische Kring Ubbega. En dan wordt ook onmiddellijk duidelijk om welk huis het gaat. Op p. 196 bij de foto van een prachtig huis, ‘Villa de Hoop’, staat namelijk de volgende tekst:

en zijn bewoners

Villa De Hoop werd gebouwd in 1873 op een perceel grond dat eigendom was van Kornelis Willem Brands, de voorganger van de bevindelijke beweging. Het perceel kwam in 1870 in handen van de plaatselijke geneesheer Petrus Rembertus Westerhoff, die hier in 1873 villa De Hoop liet bouwen. In 1879 verkocht hij het huis aan zijn opvolger Pieter van Steenwijk. Na diens vertrek komt het huis in 1881 in handen van Betto Lammerts Alma, en daarna Hilbrand Heeres, die tot 1903 in de villa blijft wonen. In dat jaar vindt de verkoop plaats aan de nieuwe huisarts van Sauwerd, Albert Wiersema (geb.1866 te Garnwerd).
Ook zijn opvolger, de jeugdige dokter en fotograaf Louwerens Hoedemaker gaat - net gehuwd - in 1904 met zijn vrouw in villa De Hoop wonen. Zij bewonen echter slechts een deel van de villa. Het andere deel wordt bewoond door burgemeester Rookmaker, die het pand in 1905 zou kopen.

Dit huis, Provincialeweg 22, verving in 1938 Villa de Hoop. Het werd wel meer naar voren op het perceel gebouwd. Foto: S. Boonstra

Uit bovenstaande tekst blijkt duidelijk dat Pieter van Steenwijk korte tijd eigenaar en bewoner is geweest van Villa de Hoop, gelegen aan de Provincialeweg te Sauwerd, daar waar nu een groot vierkant jaren 30-huis staat, het laatste huis van Sauwerd aan de westzijde van de weg.

Geneesheer Pieter van Steenwijk

Pieter van Steenwijk is maar heel kort geneesheer in Sauwerd geweest. Zijn levensverhaal doet vermoeden dat hij een onrustig man was die het nergens lang kon uithouden. Hij werd geboren in 1843 in Sneek als zoon van koopman Hermanus van Steenwijk en Titia Pyterssen.
In 1867 wordt hij als 24-jarige voor het eerst geregistreerd als geneesheer en verloskundige. Dat is in Vollenhove. Na kortstondige verblijven in Holten en Markelo duikt hij in 1877 op in Westkapelle, waar hij zijn huwelijk laat inschrijven met de 29-jarige Carolina Friederika Sohlke – geboren te Cassel in Pruissen – met wie hij een half jaar eerder in Londen was getrouwd. De familie van zijn vrouw woonde deels in Nederland, waaronder haar broer, een operazanger, en later directeur van het Paleis voor Volksvlijt in Amsterdam. Pieter en Frieda (zoals zijn vrouw ook wordt genoemd) krijgen in Westkapelle een dochter, Titia Jentina Catharina Anna, voordat ze in 1878 naar Warmenhuizen verhuizen. Daar wordt hun zoon Herman George geboren. In juni 1880 vertrekt het jonge paar met hun intussen tweejarige dochter en éénjarige zoon naar Sauwerd, waar ze hun intrek nemen in Villa de Hoop. Op 15 mei 1881 wordt daar een tweede dochter geboren: Pieternella Frederika van Steenwijk. En direct daarna, nog geen jaar nadat ze hun intrek hebben genomen in Villa De Hoop, vertrekken Pieter en Frieda met hun drie jonge kinderen naar Nes op Ameland. Daar zou de rusteloze Pieter van Steenwijk eindelijk rust vinden, want ruim een jaar later, in 1882, overlijdt hij onverwachts op Ameland, nog maar 39 jaar oud.

Eerst heden ontvingen wij het treurig bericht dat onze oudste zoon, de Heer PIETER VAN STEENWIJK, Geneesheer op Ameland, tengevolge van een bezetting op de borst, in den ouderdom van ruim 39 jaren plotseling is overleden.
Uit aller naam,
H. VAN STEENWIJK.
Zwartsluis, 19 Nov. 1882.
Eenige kennisgeving.

Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant van 21 november 1882. Bron: Delpher

Frieda

Met zijn vrouw Frieda loopt het nog tragischer af. Misschien heeft ze de dood van haar man niet goed kunnen verwerken, want ruim vier maanden na diens overlijden wordt ze veroordeeld tot twee dagen hechtenis bij de Arrondissementsrechtbank Leeuwarden. De aanklacht luidt: 'hoon' (wat we waarschijnlijk moeten opvatten als smaad of belediging).
En het zou nog erger worden. Op 14 december 1885 wordt Frieda opgenomen in het Buitengasthuis in Amsterdam, afd. krankzinnigen, nadat ze in Zwolle, zittend op de openbare weg, door de politie is opgepakt. Haar kinderen van nog maar 7, 5 en 3 jaar oud, zijn dan al - zoals in het ziekenhuisdossier staat - in Zwartsluis bij de ouders van Pieter van Steenwijk ondergebracht.
Nadat Frieda ontslagen is uit het ziekenhuis zwerft ze rond door Nederland, waarbij ze waarschijnlijk af en toe onderdak krijgt bij familieleden. Maar ook de jaren daarna wordt ze nog regelmatig opgepakt door de politie, of opnieuw opgenomen in ziekenhuizen, gevangenissen of inrichtingen. In 1888 treffen we haar in Zutphen aan, gezien het volgende bericht in de Nederlandsche Staatscourant van 27 augustus 1888:

Bij vonnis der rechtbank te Zutphen dd. 23 Augustus 1888, is Freda Carolina Frederica Sö'hlke, weduwe van Pieter Van Steenwijk, zonder beroep, verblijf houdende te Zutphen, op eigen verzoek, wegens zwakheid van vermogens, onder curatele gesteld.

In 1890 zit ze een hechtenis van 12 dagen uit in de gevangenis van Breda wegens landloperij, waarna ze een jaar geplaatst wordt in een Rijkswerkinrichting in Oegstgeest.
Uit wat we verder nog konden vinden blijkt dat ze van haar drie kinderen in ieder geval haar zoon Herman George niet helemaal uit het oog verloren heeft. Op 14 mei 1902 is ze aanwezig bij zijn huwelijk in Den Haag. Verdere sporen ontbreken echter. We weten alleen nog dat ze op 2 april 1918 in Overschie overleden is. Frieda van Steenwijk, geboren Sohlke, ooit bewoonster van Villa de Hoop in Sauwerd, wordt 69 jaar oud.

Zomerfoto Villa de Hoop

Behalve de winterfoto van Villa de Hoop bestaat er ook nog een zomerfoto van hetzelfde pand uit ongeveer dezelfde tijd. Het huis duikt nu weg achter weelderig groen en voor het huis staan vier personen.
Naar de kleding te oordelen zijn het linker meisje en de kleine jongen afkomstig uit een gegoed milieu. Waarschijnlijk wonen ze in het huis achter hen.
Naast het meisje in de mooie jurk staat een veel eenvoudiger gekleed meisje. Dat zou een dienstmeisje kunnen zijn of een dorpsvriendinnetje van het deftige meisje.
Naast het kleine jongetje, waarschijnlijk een broertje van het fraai geklede meisje, staat een eenvoudig geklede vrouw (met schort), die zijn kindermeisje zou kunnen zijn.
Ook deze foto werd aan het begin van de 20ste eeuw genomen, toen het huis bewoond werd door het gezin van burgemeester Rookmaker. Gerhardus Rookmaker werd in 1899 tot burgemeester van de gemeente Adorp benoemd. Hij had drie

Villa de Hoop in de zomer

kinderen: Johanna (geboren in 1893), Cathriena (in 1894) en Pieter Tiejes (in 1901). Dochter Cathriena overleed in maart 1901 in Sauwerd, een week voor de geboorte van haar broertje Pieter Tiejes.
Gezien de leeftijden is het zeer waarschijnlijk dat de kinderen op de foto de kinderen van burgemeester Rookmaker zijn. Het mooi geklede meisje op de foto is dan Johanna en het kleine jongetje Pieter Tiejes Rookmaker. Johanna lijkt ons hier een jaar of twaalf. Dat betekent dat de foto in 1905 gemaakt moet zijn, het jaar waarin Gerhardus Rookmaker Villa de Hoop kocht. Zijn zoon Pieter Tiejes was toen vier jaar oud. En ook dat komt redelijk overeen met het jongetje op de foto.
Conclusie: we kijken naar een foto uit 1905, waarop onder meer de twee kinderen van burgemeester Rookmaker staan voor het huis van hun ouders.

Het einde van Villa de Hoop

Gerhardus Rookmaker zou tot 1923 aanblijven als burgemeester van de gemeente Adorp en werd opgevolgd door burgemeester Esselink, die eveneens enige tijd in Villa de Hoop woonde, voordat hij de burgemeesterswoning op de hoek van de Stationsstraat/Plantsoenweg liet bouwen.

SAUWERD

Iets bijzonders!

De villa „de Hoop" te Sauwerd, gebouwd in 1871 ligt thans tegen te vlakte. Een nieuwe villa wordt er voor gebouwd waar het terrein er ruimte genoeg had om dat te kunnen tot stand brengen. Een bijzonderheid is, dat de opperman van „de Hoop" in 1871 nog in leven is. Het is de heer H. Rozema Sr. van Sauwerd die zich nog in een goede gezondheid mag verheugen. Hij heeft den leeftijd van 96 jaar bereikt.

Nieuwe Provinciale Groninger Courant van 30 september 1938. Bron: Delpher

Ook diens opvolger, burgemeester Sieuwert Bruins Slot (later hoofdredacteur van het Dagblad Trouw), woonde vanaf zijn benoeming in 1933 nog enige maanden als vrijgezel in Villa de Hoop, voordat hij in juni van datzelfde jaar in het huwelijk trad. Esselink en Bruins Slot bewoonden Villa de Hoop korte tijd als huurder, wat betekent dat Gerhardus Rookmaker het pand verkocht had toen hij Sauwerd verliet. Koper was de wed. Hoeksema, die in Villa de Hoop ging wonen, maar de helft ervan te huur aanbood, zoals de volgende advertentie uit 1927 laat zien:

1 Mei, de helft van Villa „De Hoop" te Sauwerd, van Wed. HOEKSEMA.

Advertentie in het Nieuwsblad van het Noorden van 2 april 1929. Bron: Delpher

Daarna gaat het snel met Villa de Hoop. De dubbele verhuur deed het huis kennelijk geen goed en het pand verloederde zo snel dat in 1938 het betreurenswaardige besluit genomen werd de eens zo prachtige villa, nog maar 65 jaar oud, af te breken. Een verslaggever van de Nieuwe Provinciale Groninger Courant noemt in de editie van 30 september 1938 de afbraak 'iets bijzonders', waarmee hij waarschijnlijk bedoelde te zeggen dat het mooie pand eigenlijk te jong was om nu al afgebroken te worden, zó jong zelfs, dat de 'opperman' die in 1871 bij de bouw betrokken was, nog steeds in leven was.

Op het vrijgekomen terrein werd door Kornelis Bouwman een nieuw huis gebouwd (Provincialeweg 22) dat op dit moment al ouder is dan Villa de Hoop ooit geworden is. In de garage van het nieuwe pand werden in 1945 de eerste kerkdiensten gehouden van de net opgerichte Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt.

EEN TERUGBLIK...

Twee jaar onderzoek op het Onstaborgterrein

Opgravingen langs de ijsbaan van Sauwerd nadat de toplaag verwijderd is.

In opdracht van de Vereniging Dorpsbelangen Sauwerd-Wetsinge is het Ingenieursbureau MUG in het voorjaar van 2022 van start gegaan met een archeologisch onderzoek van het Onstaborgterrein. Ze werden daarbij bijgestaan door een groep vrijwilligers.

Door Jan de Groot

In december 2023 bracht MUG Ingenieursbureau haar eindrapportage uit over twee seizoenen archeologisch onderzoek: graven, verzamelen, schoonmaken en het determineren van de vondsten. Honderden objecten werden er gevonden, van klein tot groot, van metaal, aardewerk, leer, glas, hout, steen of dierlijk materiaal.
In totaal zijn er 9120 vondsten verzameld! Hiervan zijn alle vondsten met een archeologische waarde (ongeveer 8000) gedeponeerd in het Depot in Nuis.
Een deel van de vondsten dateert uit de periode van vóór de aanleg van de gracht. Deze vondsten houden grotendeels verband met de dorpswierde van Sauwerd, vanaf de Romeinse tijd tot en met de late middeleeuwen. Een klein deel van de vondsten is mogelijk afkomstig uit het steenhuis, dat in de 14e eeuw op de plek van de latere borg heeft gestaan. Ook zijn er voorwerpen gevonden uit de periode nadat de borg was afgebroken. Het gaat dan om afvaldumpingen uit de late 18e en begin 19e eeuw, gedaan door de omliggende bewoners van het borgterrein.

Aardewerk

Bijzonder is dat er in alle werkputten aardewerk uit de 1e en 2e eeuw na Chr. is aangetroffen: het zogenaamde *Wierum-aardewerk*. De vondsten werden vooral aan de oostzijde van het terrein gedaan, dus het dichtst bij de kern van de dorpswierde, met de oudste bewoningslagen. Deze lagen werden aangesneden toen de gracht werd gegraven.
Uit dit aardewerkonderzoek blijkt dat - in tegenstelling tot veel wierden - Sauwerd in de 4e en 5e eeuw na Chr. bewoond was. Toch zijn er wel degelijk wierden bewoond gebleven in onze streken, zoals Ezinge. Sauwerd lag, net als Ezinge, op de hoge kwelderwal langs de oude Hunze. Door deze ligging was het mogelijk het land te

In de 4e eeuw na Chr. was een groot deel van het Noord-Nederlandse kustgebied nauwelijks of niet bewoond; vondsten uit deze tijd ontbreken nagenoeg geheel.
Men denkt dat er meerdere oorzaken voor deze ontvolking zijn, waaronder de afnemende macht van de Romeinen en de daardoor toenemende onrust in Noord-Europa.
Een tweede verklaring is de toenemende wateroverlast door opslibbing van de kuststrook waardoor het binnenwater nauwelijks meer naar zee kon afvloeien.

blijven bewerken, had men minder last van wateroverlast én bleef het mogelijk handel te drijven.
Tijdens het onderzoek op het Onstaborgterrein zijn enkele wandfragmenten én een randfragment gevonden van aardewerk uit precies déze periode. Dit aardewerk is vergelijkbaar met vondsten in Ezinge uit de 4e eeuw. Het lijkt er dus op dat ook Sauwerd in deze eeuw bewoond bleef.
Er is betrekkelijk weinig aardewerk gevonden dat direct te koppelen is aan de steenhuis-fase in de 14e eeuw. Dit is op zich niet vreemd, want de nu zichtbare buitengracht was in die tijd nog niet gegraven. Resten van het steenhuis liggen op het binnenterrein, evenals de inhoud van de kleinere gracht die rond het steenhuis moet hebben gelegen. Wel werd een groot deel van een 'hoogversierde' kan gevonden – een heel bijzondere vondst! Hoogversierd aardewerk werd van oorsprong in België en Groot-Brittannië vervaardigd en is een van de vroegste vormen van roodbakkend aardewerk dat in Noord-Nederland wordt gevonden. Dit aardewerk werd vanaf circa 1175 vervaardigd en bleef tot ongeveer 1350 in gebruik. Indien de kan inderdaad tot het servies van de steenhuisbewoners heeft behoord, dateert deze uit de eerste helft van de 14e eeuw.

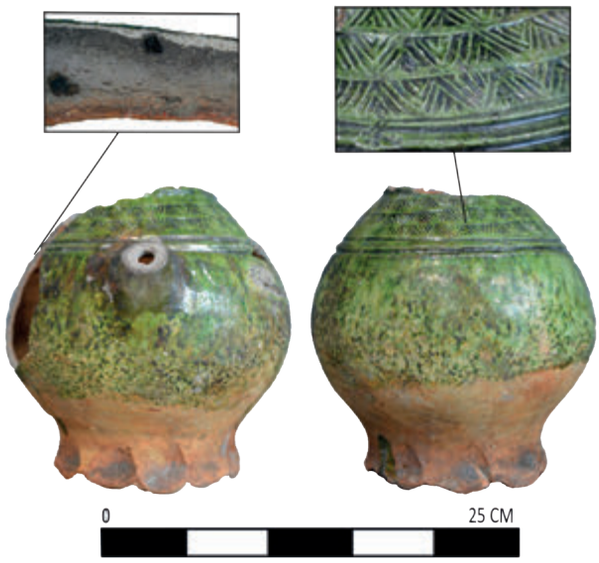

Deel onderzijde van een kan van hoogversierd aardewerk

Opvallend veel borden

Na de verwoesting van de Onstaborg in 1514 werd het borgterrein vermoedelijk rond 1540 heringericht. Er werd een nieuwe borg gebouwd die dramatisch genoeg in 1587 opnieuw werd verwoest, nu door de Spanjaarden. Uit deze periode zien we nu voor het eerst grotere fragmenten en delen van potten. Dergelijke fragmenten tonen aan dat het gaat om aardewerk dat bewust als afval in de gracht is gedumpt. Het gaat dan vooral om fragmenten van borden uit de periode rond 1570.
Opvallend is dat er zich tussen het aardewerk uit deze periode vrijwel geen luxe goederen bevinden, zoals Italiaanse majolica of vroeg porselein. Dit zou kunnen betekenen dat de vondsten eerder verband houden met de opstallen die zich op de singel of het voorhof van de borg bevonden en niet direct met de borg zelf. De vondsten zijn bijna allemaal gedaan in het deel van de gracht dat tegen de afgegraven dorpswierde aanligt.
Het leeuwendeel van het aardewerk dateert uit de laatste fase van de borg, die ergens aan het begin van de 17e eeuw weer werd herbouwd. Dit is ook de periode die is afgebeeld op de kaart van Haubois uit 1641. Het materiaal bestaat opnieuw uit opmerkelijk veel fragmenten van borden.
Ook een compleet zoutschaaltje is gevonden. Dit is een van de weinige stukken aardewerk die aantonen dat er sprake is van welvarende borgbewoners. Zout was in de 17e eeuw nog relatief duur en zeldzaam. Het werd vooral gebruikt in rijkere huishoudens en zout werd gepresenteerd in prachtige zoutschaaltjes. Hoewel dit exemplaar eenvoudig van vorm is, is het wel degelijk een teken van rijkdom en weelde.

Vrijwel compleet schoteltje van scratch blue stoneware, 1740-1760

Fayence

Na de sloop van de borg werd de buitengracht niet meteen gedempt. Hierdoor vinden we tot in de diepste grachtvullingen materiaal uit de late nieuwe tijd. Kenmerkend voor de tweede helft van de 18e eeuw en de eerste helft van de 19e eeuw zijn potten en pannen van *Workums* aardewerk, voorzien van versieringen in de vorm van golfjes en stilistische tulpen. De resten die tijdens het onderzoek zijn gevonden dateren vooral uit de periode tussen 1750 en 1825.
Terwijl aan het eind van de 18e eeuw *fayence* (Delfts blauw aardewerk) verdwijnt, komt rond dezelfde tijd de productie van industrieel vervaardigd aardewerk op gang. Engeland en Duitsland zijn hierbij de grote voortrekkers. Tijdens het onderzoek zijn met name ter hoogte van de boerderij aan de zuidzijde van het terrein vrij veel scherven Engels aardewerk gevonden uit de periode 1740-1840. Het vroegste Engelse aardewerk betreft een schoteltje van scratch blue stoneware uit de periode

Hoewel het gevonden aardewerk vrijwel allemaal afkomstig is uit de buitengracht van de borg, vertelt het verrassend weinig over de borg zelf, maar des te meer over de bewoningsgeschiedenis van Sauwerd voor en na de aanwezigheid van de Onsta's.
De atypische datering van dempingslagen zorgde ervoor dat - op basis van het aardewerk - bepaald kon worden dat de gracht aan het eind van de 19e eeuw werd gedempt met grond van het borgterrein, waarbij de jongste lagen als eerste in de gracht terecht kwamen, gevolgd door de oudere wierdenlagen.
De vondsten die dateren van na de sloop van de borg in 1725 tonen aan dat de boer die ten zuiden van het borgterrein woonde waarschijnlijk welgesteld was, aangezien hij zich serviezen van Engels aardewerk uit de tweede helft van de 18e eeuw kon veroorloven.

1740-1760. In die tijd was dit een voorwerp dat alleen de rijkere bovenlaag zich kon veroorloven.
Vanaf 1860 namen de Maastrichtse aardewerkproducenten het stokje over van Engeland. Het jongste aardewerk dat tijdens het onderzoek is gevonden betreft dan ook enkele fragmenten aardewerk van Regout uit de periode 1880-1900.

Stenen

In totaal zijn 21 kloostermoppen aangetroffen met een totaal gewicht van 127,3 kilo. Er zijn meerdere aanwijzingen dat deze kloostermoppen lokaal op het terrein zijn gefabriceerd. Zo is er een misbaksel gevonden en zijn er ook meerdere delen van een oven aangetroffen. Al deze kloostermoppen dateren uit de periode van 1300 tot 1600 - de eerste fases van het steenhuis - en vervolgens de borg.
Ten slotte zijn ook nog twee fragmenten van een kacheltegel gevonden. Een kacheltegel is een onderdeel van een tegelkachel, een vierkante of veelhoekige vrijstaande haard die is opgebouwd uit losse tegels. De tegels vormen hierbij dus zelf de kachel.
In dit geval gaat het om een kacheltegel van rood geglazuurd aardewerk met een witte figuratieve, florale voorstelling op een blauwe achtergrond. Verschillende delen zijn versierd met *celadon* (een groen/blauw glazuur).
Het gevonden middeleeuws bouwkeramiek is waarschijnlijk afkomstig van de eerste fase van de borg (het steenhuis) uit de 14e eeuw. Kijkend naar de aanwezigheid van de pleisterresten en het middeleeuwse bouwmateriaal is het ook goed mogelijk dat een deel van het materiaal van de oude kerk geweest is die naast de borg stond en als puin in de gracht is beland. In de zuidwestelijke hoek van de gracht heeft waarschijnlijk een steenbakoven gestaan, gezien de gevonden ovenwandresten.

Deze bonte tegel is kenmerkend voor de kacheltegels die werden geproduceerd in Noord-Duitsland. Deze Noord-Duitse tegels werden eerst gemaakt in Lübeck, later ook in Hamburg en Lüneburg. Tegelkachels zijn vrij algemeen in Duitstalige landen, Scandinavië, Oost-Europese landen en Rusland, maar in Nederland komen ze nauwelijks voor. Alleen in Zaandam zijn dergelijke kacheltegels opgegraven. Tegelkachels zijn in Nederland zeldzaam, omdat deze duur waren in aanschaf en het gemiddelde huis aan het begin van de 17e eeuw niet geschikt was voor een tegelkachel. Omdat een tegelkachel vrij in de ruimte staat, is het essentieel dat deze op een goed gefundeerde vloer staat. Daarom was een steenhuis of borg een locatie die geschikt was voor een tegelkachel. Deze beschikte niet alleen over een stevige vloer, maar óók over een goede schoorsteen die vereist is voor een dergelijke kachel. Kacheltegels werden geproduceerd tussen 1550 en 1700. Een plantaardige voorstelling in nissen is kenmerkend voor het begin van de 17e eeuw. Het is aannemelijk dat de kacheltegel die bij de Onstaborg is aangetroffen, dateert uit dezelfde periode als de in Zaandam opgegraven tegels, namelijk tussen 1580 en 1625.

Metaal

De oudste munten die zijn aangetroffen betreffen een *penning* geslagen onder Otto II van Nijmegen tussen 1229 en 1271 en een *halve - geknipte - tweederde adelaarsgroot* geslagen penning onder Margaretha van Constantinopel tussen 1244 en 1280. Daarna volgt een penning geslagen in Osnabrück, waarschijnlijk onder Dietrich von Horne tussen 1376 en 1402. Deze drie exemplaren zijn de enige middeleeuwse munten die werden gevonden tijdens het onderzoek. Een opvallend gegeven is dat twee van de drie exemplaren dateren uit de periode waarin de On-

staborg zelf - voor zover bekend - nog niet gebouwd was. De eerste bewoning op het borgterrein dateert volgens historische bronnen immers pas uit de 14e eeuw.
De groep munten en penningen die hierop volgt, dateert uit de 16e eeuw, de periode waarin de familie Onsta een belangrijke positie innam in de Ommelanden. In totaal dateren twaalf exemplaren met zekerheid uit deze periode. Ze zijn allemaal geslagen in Groningen.

Keukengerei

De twee meest opvallende objecten zijn twee grote en zeer bijzondere tapkranen van een koperlegering (zie afbeelding op pag. 15). Een gepubliceerde parallel voor dergelijke grote tapkranen is tot op heden nog niet gevonden. Wel zijn er diverse grote exemplaren te vinden in keukens van bestaande borgen, o.a. in de Menkemaborg.

Sieraden

Hieronder vallen de mantelspelden (fibulae). In totaal zijn er zes exemplaren aangetroffen. Eén daarvan dateert uit de Romeinse tijd. Het betreft een meerdelige fibula met naaldhouder. De datering voor dit type is 140-200 na Chr. De overige vijf fibulae zijn vroegmiddeleeuwse schijffibulae. Deze worden gedateerd tussen 800 en 1100.
Hoe zijn die objecten terecht gekomen in de gracht die op zijn vroegst is aangelegd rond 1500? Aannemelijk is dat deze vondsten zijn meegekomen met grond die gebruikt is om de gracht te dempen. Dat is vermoedelijk grond van het borgterrein dus grond van de dorpswierde van Sauwerd. Waarschijnlijk zijn op deze plek (het westelijke en noordwestelijke deel van de gracht) wierdelagen aangesneden met sporen uit de Romeinse tijd en vroege middeleeuwen. Ook zou hier een tweede wierde gelegen kunnen hebben.
Twee sieraden zijn vingerringen, waarvan de meest bijzondere gemaakt is van goud. Deze unieke vondst, 'de ring van Ida', is al eerder besproken en uitvergroot in Diepgang (nr. 30, december 2022).

Kogels zoals deze uit de Onstagracht werden afgeschoten met een zogenaamde steenmortier, ook wel bombarde of tuymelaar genoemd. In de middeleeuwen sprak men overigens ook wel van een bus. Zo'n mortier was een kleine gedrongen voorlader, waar men stenen gebouwen en of steden mee bestookte. Zo'n voorlader bestond uit niet meer dan een gesmede ijzeren cilinder die op een zwaar eikenhouten onderstel werd gemonteerd. Een steenmortier had maar een beperkt bereik en was verre van nauwkeurig. De impact was, eenmaal raak geschoten, echter groot, getuige het gewicht en snelheid van de kogel.

Buskogel

Op de laatste dag van het onderzoek is een natuurstenen kogel aan het licht gekomen, vervaardigd uit graniet. Het betreft een forse kogel met een diameter van bijna 35 centimeter en een gewicht van 54 kilogram. Dergelijke kogels werden gebruikt in de 14e en 15e eeuw. De kogel werd gevonden bij het uitgraven van de voorde in de gracht, waar destijds een van de toegangsbruggen naar de borg heeft gelegen.
Het is niet uit te sluiten dat de aangetroffen kogel gebruikt is bij de belegering van de Ostaborg in 1399/1400. De Onsta's waren destijds verwikkeld in het conflict tussen de Schieringers en de Vetkopers. De Onsta's hadden hierbij de kant van de Vetkopers gekozen, terwijl de inwoners van stad Groningen streden aan de zijde van de Schieringers. In het genoemde jaar werd de Onstaborg door de Stadjers belegerd, aangevoerd door Albart Wigboldus. In een kroniek van Sicke Benninghe wordt expliciet vermeld dat bij de belegering bussen werden ingezet.
Een interessant gegeven is dat de meeste loden kogels ook zijn gevonden in de zuidwestelijke gracht. In totaal zijn er 24 exemplaren aangetroffen. Op de kaart van Haubois uit 1641 loopt aan de buitenkant van het zuidwestelijke deel van de gracht een licht gekromde groenstrook met een smalle sloot en een weg erlangs. Mogelijk was dit een wal of schans die het borgterrein verdedigde tegen dreiging vanuit het zuiden en is daarom juist op deze plek het meeste oorlogstuig uit de periode van de Tachtigjarige Oorlog terechtgekomen.

Conclusie

Tenslotte de conclusie van MUG: "De opgraving heeft ons een kijkje gegeven in het leven van de Onsta's door de vondst van twee unieke tapkranen, een rijkversierde tegel van een zeldzame tegelkachel uit de late 16e eeuw (die niet zou hebben misstaan in de paleizen van de vorstenhuizen van Europa), en bovenal een gouden ring die zijn weerga niet kent."

Verantwoording en bronnen

De meeste informatie uit dit artikel is overgenomen, hier en daar woordelijk, uit de eindrapportage van MUG (Opgraving van de gracht van de voormalige Onstaborg te Sauwerd, Gemeente Het Hogeland, december 2023, in te zien op de website van de Historische Kring Ubbega). De inhoud van de "kaders" is gehaald uit: www.researchgate.net/publication/311028990_De_lege_vierde_eeuw --> Van Wierhuizen tot Achlum; Honderd jaar archeologisch onderzoek in terpen en wierden; Annet Nieuwhof www.academia.edu/36568405/Aardewerk_in_Angelsaksische_stijl_en_de_veranderingen_in_Noord_Nederland_in_de_4de_en_5de_eeuw --> Aardewerk in Angelsaksische stijl en de veranderingen in Noord-Nederland in de 4e en 5e eeuw; Tessa Krol Wierdenlandschap, Ben Westerink, 2022 internet